

Nādir Shāh (1732/1736–1747) okleveleinek külső és belső ismertetőjegyeiről

Az iráni Szafavida Birodalom a XVIII. század elejére a sikertelen politikai, adminisztratív és gazdasági vezetés következtében válságba jutott és 1722-ben a qandahāri ghilzā'ī afgánok elfoglalták a fővárost, Iszfahánt. A következő években a Szafavida uralkodó, II. Ṭahmāsb (1722–1732), a birodalom perifériáin lévő különböző törzsi vezetők és katonai parancsnokok támogatását kereste, hogy az Iránra támadó afgán, orosz és oszmán török erőkkel szemben dinasztiáját újra hatalomra juttassa. Egyike ezeknek a hadvezéreknek az Afshār törzsből származó Nādir volt, aki 1726-ban csatlakozott II. Ṭahmāsb *shāh*hoz és 1732-re kiűzte Iránból az oroszokat és oszmánokat, valamint behódolásra kényszerítette az afgánokat. Ebben az évben II. Ṭahmāsb oszmánokkal kötött kedvezőtlen békéjének köszönhetően Nādir a nemesek segítségével a *shāh*ot leváltotta és helyére annak nyolc hónapos fiát, III. 'Abbāst (1732–1736) ültette a trónra. Nādir lett a régens (*nāyib al-salṭana*) és az ország irányítását magához ragadta. Ezt követően pedig 1736. február 17-én a mughāni síkságon megkoronáztatta magát. Tizenegy évig tartó uralkodása alatt elsősorban a katonai hadjáratok és hódítások játszották a legfőbb szerepet (elfoglalta Észak-Indiát, Transzoxániát, Kaukázust és a mai Irak területét is). Ebből fakadóan kevés információval rendelkezünk arról, hogy milyen változások mentek végbe uralkodása alatt a bürokráciában és mi őrződött meg a Szafavida-kori adminisztrációból.

A Szafavida periódussal ellentétben nem rendelkezünk ebből az időszakból olyan adminisztrációs kézikönyvekkel, mint a *Tazkirat al-Mulūk*, a *Das-tūr al-Mulūk*, vagy az *Alqāb wa mawājib-i dawra-yi salāṭīn-i šafawīya* és a rendelkezésre álló forrásaink kevés információval bírnak a közigazgatás rendszerét illetően. A kutatások jelenlegi álláspontja szerint a Szafavida-kori igazgatási rendszer fennmaradt kisebb változtatásokkal.¹ Egy kormányzat adminisztrációs rendszerének tanulmányozásának a részét képezi a kancell-

¹ Riżā SHA'BĀNĪ (SH. 1388/2009), *Tārīkh-i īrān dar 'aṣr-i afshāriya*. Teherán, Sukhan. 581–651; Ann Katharine SWYNFORD LAMBTON (1977), The tribal resurgence and the decline of the bureaucracy in the eighteenth century. In Thomas NAFF, Roger OWEN (eds.), *Studies in eighteenth century Islamic history*. Illinois University Press. 108–128.

lária működésének elemzése. Ennek a kérdéskörnek az egyik részét az uralkodói rendeletek vizsgálata jelenti. Heribert Busse és Jahāngir Qā'im-Maqāmī perzsa oklevéltanról írott meghatározó műveikben mindössze néhány rövid megjegyzés található Nādir Shāh-ra, és az öt követő Afshār, Durrānī és Zand dinasztiák időszakára vonatkozóan.² Önálló munka tehát még nem született a poszt-szafavida kori oklevélkiállítás működéséről.

Nādir Shāh 107 uralkodói rendeletét tudtam beazonosítani. A publikált oklevelek megközelítőleg 46%-a Grúziában, míg a többi Iránban, Azerbajdzsánban, illetve Örményországban található, amelyek számos különböző könyvben és folyóiratban lettek közreadva. A három darab publikálatlan rendelet a mashhadi Āstān-i Quds-i Rażawī könyvtárában lelhető fel. A dokumentumok publikálása ugyan rendkívüli fontossággal bír a kutatók számára, elsősorban azok tartalmának szempontjából, mindazonáltal a külső jellemzők – méret, sorok távolsága, hátoldal, bevezetőformula,³ pecsét stb. – tanulmányozásához a mellékelt képek nem mindig elegendők. Mindemellett néhány könyv, illetve tanulmány csak az átírt szöveget publikálja és nem közöl képet az eredeti dokumentumról.⁴ Ebből következően az *invocatio*, a pecsét, vagy a bevezetőformula nem olvasható és a szöveg helyes olvasata is sok esetben kétséges.

1. sz. táblázat:

Nādir Shāh rendeleteinek száma a trónra kerülése előtti évekből

Év	1732	1733	1734	1735
Rendeletek száma	1	6	5	3

2. sz. táblázat:

Nādir Shāh rendeleteinek száma az uralkodása alatti évekből

Év	1736	1737	1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	*
Rendeletek száma	10	5	6	8	4	9	21	7	5	4	7	0	6

* Datálatlan

² Heribert BUSSE (1961), *Persische Diplomatie im Überblick. Ergebnisse und Probleme. Der Islam* 37. 202–245, 225–226, 237–238, 246.; Jahāngir Qā'im-Maqāmī (Sh. 1394/2015²), *Muqaddama 'ī-yi barshinākht-i asnād-i tārikhī*. Teherán, Anjuman-i āsār-i mafākhir-i farhangī. 46, 168, 210–211, 213, 236.

³ Belső kancelláriai jegyzet.

⁴ A publikációk 56%-a közöl képet az oklevélről.

Az uralkodók és hercegek által kiadott rendeleteknek minden egyes történeti korszakban számos különböző típusa volt, továbbá a történeti szövegekben és dokumentumokban eltérően nevezeték meg azokat. Ez különösen igaz a Szafavida-korszakra, amikor tartalmától függően minden uralkodói rendeletnek más és más elnevezése volt (*parwāna*, *nishān*, *ḥukm* stb.)⁵ Nādir Shāh uralkodása alatt azonban nem figyelhető meg ez a jelenség és az oklevelek alapján megállapítható, hogy minden egyes uralkodói rendeletet úgynevezett *raqam*nak neveztek.

A *raqam* és a *majlis-nawīs* Szafavida-kori előzménye

A *raqam* előzményeit a korai Szafavida periódusig lehet visszavezetni, amikor mindössze egy utasítás vagy határozati feljegyzés volt, ezért nem rendelkezett sem bevezetőformulával, sem *intitulatio*val. A közigazgatás belső működésére használták és valamilyen ügyviteli folyamat teljesítését jelezte, ezért nem a *munshī al-mamālik* által vezetett kancellária állította ki, hanem az érintett hivatal vezetője.

Azonban az I. ‘Abbās (1588–1629) alatt végrehajtott közigazgatási reformok következtében egy új típusú *raqam* jelent meg, amelynek bevezetőformulája „Az egész világ által betartott parancs került kihirdetésre” (*ḥukm-i jahānmuṭā’ shud*) volt. A legkorábbi ilyen típusú dokumentum 1603-ból származik.⁶ A bevezetőformulát fekete tintával csak a *majlis-nawīs* („a királyi tanács titkára”) tisztségviselő írhatta a dokumentumra.⁷ Eleinte a koronabirtokokkal kapcsolatos ügyek intézésére szolgált ez a rendelet típus, de párhuzamosan a *majlis-nawīs* feladatkörének és funkcióinak bővülésével a *raqam* használata is széleskörűbbé vált. A *raqam*ot a *muhr-i angushtar-i āftāb-asarral*, vagyis a pecsétgyűrűvel⁸ pecsételte le maga az uralkodó. A XVII. századi Szafavida adminisztrációt a *raqam* típusú dokumentumok meghatározó szerepe jellemzi.

A *raqam*okat az addig alacsony posztot elfoglaló *majlis-nawīs* (vagy *waqī’ a-nawīs*) kancelláriája állította ki. Az I. ‘Abbāst megelőző időszakról

⁵ Heribert BUSSE (1959), *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen*. Kairó, Sirović. 97–148.; QĀ’IM-MAQĀMĪ 2015²:44–130.

⁶ Akop Davidovich PAPAŽIAN (1959), *Persidskie dokumenty Matenadarana II*. Jereván: Akademiia Nauk Armianskoĭ SSR. 9–12.

⁷ Ez a bevezetőformula vörös tintával csak a *dīwānbēgī* papírjaira kerülhetett, amelyet viszont a *munshī al-mamālik* rajzolt rá (Willem FLOOR [2001], *Safavid Government Institutions*. Costa Mesa, Mazda Publishers. 64).

⁸ A pecsét kisebb a többinél, csak az uralkodó nevét és címét tartalmazza, például a Szafavida Sulaymān egyik pecsétgyűrűjének szövege: *banda-yi shāh-i wilāyat sulaymān*. Formája uralkodónként változott (QĀ’IM-MAQĀMĪ 2015²:235–239, 368.).

csak homályos ismereteink vannak a tisztséget illetően. I. ʿAbbās (1524–1576) idején már találkozunk ezzel a tisztséggel Mīrak Bēg Urdūbādī⁹ és Mīr Munshī Ḥusaynī¹⁰ személyében, akik a *munshī al-mamālik* (kancellár) alárendeltjei voltak és nem rendelkeztek magas pozícióval az uralkodói udvarban.¹¹ A *majlis-nawīs* jogköréről és funkcióiról nem rendelkezünk információval, mindazonáltal legkésőbb II. Ismāʿīl (1576–1577) idején már a koronaföldek (*khāṣṣa*) adminisztrációjának az élén állt.¹²

I. ʿAbbās reformjainak következtében megnövekszik a *majlis-nawīs* szerepe. A *munshī al-mamālik* feladatkörének egy része a *majlis-nawīs*hez került, és ezáltal a kancellária két különálló részre vált szét. I. ʿAbbāst követően pedig fokozatosan egyre szélesebb hatáskörrel rendelkezett.¹³ A *majlis-nawīs* az 1660-as években éri el hatalma csúcspontját,¹⁴ amikor egyedül a nagyvezír (*wazīr-i a ʿzam*) állt nála magasabb rangban és utóbbi helyetteseként szolgált annak távollétében.¹⁵ Az *Alqāb wa mawājib-i dawra-yi salāṭīn-i safawīya* szerzője, ʿAlī Naqī Naṣīrī, szerint a *majlis-nawīs* felemelkedéséhez három ok vezetett: a *munshī al-mamālik* alá tartozó kancelláriának túl hosszú időbe telt válaszolnia a tartományokból érkező kérésekre, és a lassú reagálás jelentős nehézségeket okozott. Továbbá szüksége volt az uralkodónak egy „magántitkárra”, aki mindig a *shāh* mellett volt és felügyelte a királyság mindennapi közigazgatási ügyeit. S végül a nagyvezír hatalmának ellensúlyozása.¹⁶ Mindezen tényezők mellett a reform legfőbb oka mégis a koronabirtokok jelentős megnövekedésében keresendő, amelynek

⁹ ISKANDAR BĒG Turkamān (Sh. 1350/1971), *Tārīkh-i ʿĀlamārā-yi ʿAbbāsī*. Īraj AFŠĀR, szerk., 3 kötet. Teherán, Amīr Kabīr. II/724.

¹⁰ Vladimir MINORSKY (1959), *Calligraphers and Painters. A treatise by Qāḍī Aḥmad, son of Mīr-Munshī (circa A.H. 1015/A.D. 1606)*. Washington, Freer Gallery of Art. (Occasional Papers.) 78.

¹¹ Klaus RÖHRBORN (1977), Staatskanzlei und Absolutismus im safawidischen Persien. *ZDMG* 127. 313–343.314–315; QĀʿIM-MAQĀMĪ 2015²:255–256.

¹² FLOOR 2001:52.

¹³ Walter HINZ (1954), Die persische Geheimkanzlei im Mittelalter. In Fritz MEER (Hrsg.), *Westöstliche Abhandlungen. Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz. 342–355. 346–347; BUSSE 1959:59.

¹⁴ RÖHRBORN 1977:315–320. Ezt illusztrálja az a tény is, hogy a *majlis-nawīs* beosztottainak száma I. Sulaymān uralkodása alatt kezd el növekedni a korábbi három főről (ʿAlī Naqī Naṣīrī (Sh. 1371/1992), *Alqāb wa mawājib-i dawra-yi salāṭīn-i safawīyya*. Yūsuf Raḥīmī, szerk. Mashhad. 27).

¹⁵ MĪRZĀ SAMĪʿĀ (1943), *Tadhkirat al-Mulūk. A Manual of Safavid Administration*. Ed. and tr. Vladimir MINORSKY. Cambridge, University Press. 54.; HINZ 1954:347.

¹⁶ NAṢĪRĪ 1992:28–29. Véleményem szerint ez utóbbi alátámasztja Röhrborn megállapítását, miszerint a *majlis-nawīs* a nagyvezír riválisa volt (RÖHRBORN 1977:316–317). Floor azonban elveti Röhrborn ezen állítását (FLOOR 2001:55).

legintenzívebb szakasza a XVII. század második felében zajlott.¹⁷ A *munshī al-mamālik* végül a *majlis-nawīs* árnyékába került, amelyet jól mutat a királyi tanácsban (*jānqī*) található helye is, amely a *majlis-nawīs*énál egy sorral lejjebb volt.¹⁸

A három késő Szafavida-kori adminisztrációs kézikönyv tanúsága szerint a *majlis-nawīs*nak négy feladatköre volt.¹⁹ Az első, hogy felolvasta a *shāh*nak címzett leveleket és petíciókat. A második, hogy az ő kancelláriájáról kerültek ki az ezekre adott válaszevelek (*raqam* formájában). A kormányzóknak, egyéb tisztségviselőknek és prominens személyeknek küldött válaszokat és utasításokat feljegyezték a *majlis-nawīs* regiszterébe.²⁰ A külföldi uralkodóknak írt leveleket még egy ideig a *munshī al-mamālik* írta, majd később ezt a funkciót is átvette a *majlis-nawīs*.²¹ A harmadik feladata abban állt, hogy mindig jelen kellett lennie a zárt és a nyílt üléseken is, amelyekről jegyzőkönyvet kellett vezetnie. Ebből kifolyólag – minden információ birtokosaként – tanácsokkal láthatta el az uralkodót. A *majlis-nawīs* bár mikor az uralkodó elé járulhatott.²²

Negyedik kötelezettsége pedig a *raqam*ok kiállítása volt. A *raqam* írásának folyamatáról forrásaink ugyan ellentmondanak egymásnak, mindazonáltal megállapítható, hogy a *raqam* kibocsátásának három forrása volt: a *shāh* szóbeli parancsa,²³ a nagyvezír *ta'liqaja*²⁴ és az *amīrok* feljegyzése (*risāla*) a „legfőbb parancs szerint” (*ḥasab al-amr al-a'lā*) formulával vagy anélkül. A *shāh* szóbeli parancsát meg kellett erősíteni a már említett *ta'liqa*-val vagy feljegyzéssel, függetlenül attól, hogy a *majlis-nawīs* jelen volt az adott gyűlésen, vagy sem.²⁵ Ezt követően a *raqam-nawīs* írta meg a *majlis-nawīs* vázlatát (*yāddāsh-ti musawwada*) alapján a kész *raqam*ot, amelyre a *majlis-nawīs* rárajzolta a bevezetőformulát fekete tintával. Az oklevél le-

¹⁷ HINZ 1954:347; BUSSE 1959:64.

¹⁸ NAŠĪRĪ 1992:51.

¹⁹ A *majlis-nawīs*ssel kapcsolatban a három Szafavida-kori adminisztrációs kézikönyv jól kiegészíti egymást. A *Tazkirat al-Mulūk* és a *Dastūr al-Mulūk* elsősorban technikai információkat közöl, míg az *Alqāb wa mawājib-i dawra-yi salāṭīn-i safawīya* szolgáltatja a legtöbb háttérinformációt, annak köszönhetően, hogy a szerző maga és családja is birtokolták ezt a tisztséget.

²⁰ MĪRZĀ RAFĪ'Ā (Sh. 1380/2001), *Dastūr al-Mulūk*. In ĪRAJ AFŠHĀR, szerk., *Daftar-i tārikh, jild-i awwal*. Teherán, Bunyād-i Mawqūfāt-i Duktur Maḥmūd Afshār Yazdī. 475–621. 523–524.; MĪRZĀ SAMĪ'Ā 1943:53.; NAŠĪRĪ 1992:27.

²¹ MĪRZĀ SAMĪ'Ā 1943:53.; MĪRZĀ RAFĪ'Ā 2001:545.

²² NAŠĪRĪ 1992:27.; MĪRZĀ RAFĪ'Ā 2001:524.; MĪRZĀ SAMĪ'Ā 1943:54.

²³ Röhrborn szerint ez I. 'Abbās idején jelent meg először (RÖHRBORN 1977:317).

²⁴ Jegyzet, amelyen a dokumentum tervezete és végleges verziója alapul (MĪRZĀ RAFĪ'Ā (2002), *Mīrzā Rafī'ā's Dastūr al-Mulūk. A Manual of Later Safavid Administration. Annotated English Translation, Comments on the Offices and Services, and Facsimile of the Unique Persian Manuscript*. Ed. and tr. Ismail MARCINKOWSKI. Kuala Lumpur, International Institute of Islamic Thought and Civilization. 602).

²⁵ MĪRZĀ SAMĪ'Ā 1943:53.; MĪRZĀ RAFĪ'Ā 2001:523.

pecsételése a pecsétgyűrűvel (*muhr-i angushtar-i āftāb-asar*) és a hátoldalon történő láttamozás ezután történt. Utolsó lépésként a rendelet a regiszterekben (*dafātir-i khulūd*)²⁶ is feljegyzésre került.²⁷

A *majlis-nawīs* a koronabirtok adminisztrációja élén állt, ezért csak az azokra vonatkozó ügyeket intézte, az állami birtokok ügyintézése a *munshī al-mamālik* kezében maradt.²⁸ A *majlis-nawīs* hatáskörébe tartozott az uralkodói udvar és a tartományok magasabb tisztviselőinek²⁹ kinevezése és a nekik nyújtott különböző juttatások (például *tuyūl*³⁰ vagy *hama-sāla*³¹) biztosítása. A szolgálak és alkalmazottak (*mulāzimān/ 'asākir*) ügyeiben a *majlis-nawīs*nek ugyan volt autoritása, de az adott részleg vezetője (*wazīr*) foglalkozott az őket érintő dokumentumokkal. Ha bármilyen ügytípus esetén döntés született olyan pénzügyi illetményről, amely egy koronabirtokot érintett, az egyenesen a *majlis-nawīs* hivatalához került.³²

A raqam és a majlis-nawīs Nādir Shāh uralkodása alatt

Nādir Shāh alatt a legtöbb hivatali pozíció és azok feladatkörei és funkciói nem tükrözték a Szafavida-kori viszonyokat, mivel az uralkodó nem vette körül magát a szükségesnél több hivatalnokkal és egyes tisztségekre, mint a nagyvezír, az *ishikāqāsī-bāshī* („az udvar mestereinek feje”), vagy a *qūr-chī-bāshī* („királyi csapatok parancsnoka”), nem jelölt ki senkit.³³ A bürokrácia mérete ebből kifolyólag lecsökkent, mindazonáltal a *majlis-nawīs* és a *munshī al-mamālik* vonatkozásában úgy tűnik nem történt változás. Abraham Kretats’i, az örmény egyház patriárkájának beszámolója szerint Mīrzā

²⁶ A Szafavida-korszakban a pénzügyi iratok, kinevezések, *hama-sālak* és *tuyūlok* feljegyzésére szolgált, amelyekben nem lehetett változtatásokat eszközölni (Vladimir MINORSKY (1939), A Soyūrghāl of Qāsim b. Jahāngīr Aq-qoyunlu (903/1498). *Bulletin of the School of Oriental Studies* 9, 4. 927–960. 954).

²⁷ MĪRZĀ SAMĪ’Ā 1943:53.; MĪRZĀ RAFĪ’Ā 2001:523–524.; NAŠĪRĪ 1992:27, 29.

²⁸ Ebből kifolyólag a *ḥukm* és a *parwāna* dokumentumokat továbbra is a *munshī al-mamālik* hivatala állította ki, de azokon az iratokon is szerepel a *majlis-nawīs* láttamozása (HINZ 1954:346.; RÖHRBORN 1977:315–320.).

²⁹ Vagyis az *amīrok*, *bēglerbēgek*, *hākimok*, *wazīrok*, *mustawfīk*, *‘āmilok* és *kalāntarok*.

³⁰ A fizetés egyik formája: a *tuyūl* egy bevételi forrás vagy egy terület jövedelmének átruházása volt egy bizonyos időre. Egyes *tuyūlok* meghatározott hivatali pozíciókhoz voltak hozzáréndelve.

³¹ A fizetés másik formája: egy meghatározott pénzösszeg volt a kedvezményezett számára odaitélve egy adott adóközrétből, amelyet minden évben igényelhetett. A pénzügyi kamara erről kiállított egy „adócsekket” (*barāt*) és az illető a helyszínen tudta ezt beváltani.

³² NAŠĪRĪ 1992:29–30.; MĪRZĀ RAFĪ’Ā 2001:523.

³³ Muḥammad Kāzim MARWĪ (Sh. 1364/1985), *‘Ālamārā-yi Nādirī*. Muḥammad Riyāhī, szerk., 3 kötet. Teherán, Naqsh-i Jahān. II/33–35.

Mahdī Astarābādī töltötte be 1736-ig a *munshī al-mamālik* pozíciót,³⁴ majd Nādir Shāh megkoronázása után a *shāh* udvari történetírója lett és a helyére Mīrzā Mu'min Abīwardī lett kinevezve.³⁵ A *majlis-nawīs* másik elnevezése, a *waqī'a-nawīs* arra utalhat, hogy ő volt egyben az udvari történetíró is,³⁶ de erre a három Szafavida adminisztrációs kézikönyv egyike sem utal. Jóllehet volt kettő *majlis-nawīs* is a Szafavida-korszakban, akik történeti krónikát írtak,³⁷ ez alapján mégsem lehet levonni azt a következtetést, hogy a *majlis-nawīs* feladatköréhez a történetírás is hozzátartozott volna. A korabeli krónikákból kiderül, hogy Astarābādī a történetírói elfoglaltsága mellett a *shāh* „magántitkára” volt és a fontos dokumentumokat ő fogalmazta meg, valamint a külkapcsolatokban központi szerepet játszott és a *shāh* minden tanácskozásán jelen volt. A felsoroltak alapján – amelyek a *majlis-nawīs* korábban ismertetett feladataival lényegét tekintve azonosak – Astarābādī pozícióját a *majlis-nawīs*éval azonosíthatjuk.

Qā'im-Maqāmī megállapítása szerint az Afshārīda-korszakban – a Szafavida Birodalom összeomlása után – a *raqam* a *shāh*nak benyújtott kérvényekre adott válasz volt.³⁸ Állítását Astarābādī *inshā'* gyűjteményére (*Munsha'āt*) és az *'Ālamārā-yi Nādirī* című krónikára alapozta, és a korabeli történeti munkák valóban ezt a képet tükrözik. A művek többségében, köztük a *Jahāngushā-yi Nādirī*vel vagy az *'Ālamārā-yi Nādirī*vel, az uralkodói rendeleteket legtöbbször *farmā*nnak (vagy *farmān-i wājib al-aq'ān*nak) nevezik az írók. A *raqam* kifejezés előfordulása jelentősen kevesebb, és a későbbi XVIII. századi krónikákban sem találtam jelét a *raqam* túlsúlyának. Mindössze egyetlen krónikában, az 1739-ben írt *Zubdat al-Tawārīkh*ban fordul elő többször a *raqam* a *farmā*nnal szemben.

Mindazonáltal az oklevelek tanúsága szerint a *raqam* használata ennél sokkal széleskörűbb volt. Minden dokumentumban megtalálható a *raqam*, mint önelnevezés. Legtöbbször a dokumentumok végén, ahol az uralkodó megparancsolja a *mustawfī*knak (könyvelő, könyvvizsgáló), hogy regisztr-

³⁴ Egy 1735 januárjára keltezett oklevél hátoldalán középen megtalálható Astarābādī pecsétje, amely alátámasztja *munshī al-mamālik*i posztját.

³⁵ Abraham KRETATS'I (1999), *The chronicle of Abraham of Crete. Annotated translation from the critical text with an introduction and commentary*. Ed. and tr. George A. BOURNOUTIAN. Costa Mesa, Mazda Publishers. 102, 114–115.; SHA'BĀNĪ 2009:633.

³⁶ A *waqī'a-nawīs* a Mogul Indiában a történetíró volt (Abū al-Faẓl 'ALLĀMĪ (1872), *Ā'in-i akbarī. Vol. 1*. Ed. Heinrich Ferdinand BLOCHMANN. Calcutta, Asiatic Society of Bengal. (Bibliotheca Indica.) I/192–193).

³⁷ Az első Mīrzā Muḥammad Tāhir Waḥīd Qazwīnī volt (1645 és 1679 között *majlis-nawīs*), aki *Tārīkh-i Jahānārā-yi 'Abbāsī* címmel írt krónikát II. 'Abbās (1642–1666) uralkodásáról. A másik Mīrzā Muḥammad Ibrāhīm b. Zayn al-'Ābidīn Naṣīrī (1698-tól *majlis-nawīs*), aki Sulṭān Ḥusayn uralkodásának első éveiről ír *Dastūr-i shahriyārān* című művében.

³⁸ Ez az állítás már csak azért sem állja meg a helyét, mert a XVII. században és a XVIII. század elején a *raqam* volt a leggyakoribb rendelettípus a Szafavida-kori adminisztrációban.

rálják a *raqamot* a regiszterekben (*dafātir-i khulūd*).³⁹ Ha található a rendelet szövegében utalás egy másik dekrétumra, akkor a legtöbb esetben a *raqam* kifejezéssel találkozunk. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a *shāh*-nak küldött kérvényekben is. Meg kell jegyezni, hogy ebből a szempontból nincs különbség a Nādir Shāh megkoronázása előtti és utáni dokumentumokban.

A rendeletekben a *farmān* és a *ḥukm* kifejezés is megjelenik, de előbbi csak nagyon ritkán (természetesen a bevezetőformulát leszámítva), utóbbi pedig a *raqam* szinonimájaként⁴⁰ használatos. Kettő dokumentumban találok a *fuṣūl* fogalmával,⁴¹ amely a különböző tartományok parancsnokainak és kormányzóinak a beszámolóí és kérvényei voltak. Qā'im-Maqāmī szerint a Szafavida-korszakban voltak csak használatban,⁴² mindazonáltal a Szafavida Birodalom bukása után is láthatóan tovább élt ez a típusú dokumentum.

Összességében megállapítható, hogy a kancellária és a pénzügyi kamara *raqam*nak nevezi az uralkodói rendeleteket, azonban a történeti művek szerzői, akik túlnyomórészt az adminisztrációban dolgoztak, a *farmān* kifejezést sokkal nagyobb arányban használják az uralkodói rendeletek megnevezésére, mint a *raqamot*.

Tekintve, hogy a Szafavida-birodalom bukásakor a *raqam* használata dominálta az adminisztrációt, logikusnak tűnik, hogy ez a gyakorlat a következő évtizedekben is megőrződött, sőt, az egyetlen használt dokumentumtípussá vált. Nādir Shāh idején a koronabirtok (*khāṣṣa*) és az állami birtok (*mamālik*), vagyis a közvetlenül igazgatott és a központi adminisztráció alá nem tartozó tartományok közötti megkülönböztetés megszűnt,⁴³ amely ugyancsak alátámasztja a *raqam* kizárólagos használatát. Azonban a Szafavida-kori *raqam* jellemzői Nādir Shāh alatt jelentősen megváltoznak, amelyeket az alábbiakban ismertetek.

³⁹ Minden fennmaradt Szafavida-kori *raqam* végén szerepel a *raqam* kifejezés (Muḥammad Ḥasan SIMSĀR (Sh. 1346/1968), Asnād wa mukātabāt-i tārikhī: Farmānawāsi dar dawra-yi šafa-wīya. *Barrasīhā-yi tārikhī* 12. 125–152. 132).

⁴⁰ Marianna Rubanova ARUNOVA, Klara Zarmairovna ASHRĀFIYĀN (Shsh. 2536/1977), *Dawlat-i Nādir Shāh-i Afshār*. Ḥamīd AMĪN, ford. Teherán, Intishārāt-i shabgīr. 99.; Gūdarz Rash-tiyānī (szerk.) (Sh. 1394/2015), *Guzīda-yi aḥkām wa farāmīn-i shāhān-i īrān ba ḥukkām-i qafqāz III*. Teherán, Idāra-yi asnād wa tārikh-i dīplumāsī. 83–87.

⁴¹ Nūrallāh Lārūdī (Sh. 1388/2009), *Nādir pisar-i shamshūr*. Teherán, Nashr-i kitāb-i pārsa. 310–313.; Ja'far Sulṭān al-Qurrā'ī (Sh. 1335/1957), *Farmānī az Nādir Shāh*. *Yaghmā* 103. 504–506.

⁴² QĀ'IM-MAQĀMĪ 2015²:108–109.

⁴³ LAMBTON 1977:123–124.

Nādir Shāh okleveleinek külső jellegzetességei

A dokumentumok külső jellegzetességeiről mindössze a publikált képek alapján volt lehetőségem néhány következtetéseket levonni, ezért a felvételekről nem tudtam megállapítani például a papír típusát, a dokumentumok méretét és formátumát.

Nādir Shāh minden egyes dokumentuma – a Szafavida-koriakkal ellentétben – díszítés nélküli, kivéve két kinevezési oklevelet,⁴⁴ amelyek aranyozottak és gazdagon díszítettek. Minden bizonnyal később kerülhettek az ornamentumok erre a rendeletre.

Az uralkodói rendeletek egy része a petíciókra adott válasz formájában lett kiadva. Ezekben az esetekben a beadvány szövege fölé került Nādir Shāh parancsa, amely egy uralkodói rendelet minden attribútumát magán hordozza.

A sorok és a papír széle közötti távolság nagyon változó. Néhány esetben előfordul, hogy a sorok vége felfelé halad. Az írástípus *nasta 'līq* vagy *shikasta-nasta 'līq* és kizárólag fekete tinta volt használatban a dokumentum minden egyes részén, ellentétben a Szafavida-korral, amikor az arany és a vörös tintát is gyakran alkalmazotak különböző kancelláriai szabályok alapján.

A *siyāq*⁴⁵ használata az oklevelekben továbbra is gyakorlatban maradt,⁴⁶ Nādir Shāh mindössze a regiszterekben (*sarrishtajāt-i dafātir*) történő alkalmazását tiltotta be az *'Ālamārā-yi Nādirī* tanúsága szerint.⁴⁷

A pecsétek formái Nādir Shāh alatt egyszerűek, a legtöbb díszítés nélküli, két pecsét azonban virágmotívumot tartalmaz. A pecsétek szövege – az előző korszakokhoz hasonlóan – egy vallási mottót és a tulajdonos nevét tartalmazza és a szöveg *naskh*, *thulth* vagy *nasta 'līq* stílusban jelenik meg.

Nādir Shāhnak öt pecsétjét ismerjük, egyet a koronázása előtről, négyet pedig trónra kerülése utánról. A koronázás előtti pecsét nem a dokumentum tetején, hanem annak alján bal oldalt szerepelt, a Szafavida-kori tartományi kormányzói iratokhoz hasonlóan. A pecsét négyszögletű, a szöveg félig arab, félig perzsa: „Nincs olyan hős, mint 'Alī, nincs olyan kard, mint a Dhū al-Fiqār, Isten és a 12 imám kegyelméből a kor kiválósága vagyok” (*lā fatā 'illā 'alī lā sayf 'illā dhū al-fiqār nādir-i 'ašram zi-luṭf-i ḥaqq ghulām-i*

⁴⁴ Īraj AFŠHĀR (Sh. 1361/1982), Sih farmān wa yak ḥukm marbūṭ ba Yazd. *Farhang-i Īrān Zamīn* 25. 396–405.; RASHTIYĀNĪ 2015:61–64.

⁴⁵ Numerikus jelölési rendszer.

⁴⁶ Gene GARTHWAITE (1983), *Khans and shahs: A documentary analysis of the Bakhtiyari in Iran*. Cambridge, University Press. (Cambridge, MA) 21–27.; 110356 (Sh. 1159/1746) dokumentum (Āstān-i Quds-i Razawī).

⁴⁷ MARWĪ 1985:II/458.

hasht ū chahār).⁴⁸ Megfigyelhető a pecsét szövegében a ritkaságot vagy kiválóságot jelentő „Nādir” névvel való szójáték. Nādir Shāh síita irányultsága egyértelműen megnyilvánul a szövegben, amely másik négy (már uralkodói) pecsétjében semmilyen formában nem jelenik meg. 1736. március 8-ig, vagyis Nādir Shāh megkoronázásáig minden rendeletén ez a pecsét található.

Nādir Shāh trónra kerülése után a pecsét felkerül a dokumentum tetejére. Négy jelentősen eltérő pecsétet használt uralkodása során. Az első és legtöbbet használt egy négyszög alakú, „koronával” a tetején, amelyben az áll, hogy „Isten nevében” (*bismillāh*). Alatta a négyszög pedig „A vallás és állam ékköve mikor eltűnt helyéről, Isten helyezte azt vissza az iráni Nādir nevében, 1736” (*nigīn-i dawlat u dīn rafta būd chūn az jā ba nām-i nādir-i irān qarār dād khudā 1148*) szöveget foglalta magába,⁴⁹ amelyben arra utal, hogy Isten rajta keresztül állította vissza a rendet Iránban. Az „Irán” kifejezés először jelenik meg uralkodói pecsétben, amely a korábbi korszakokban nem volt jellemző. A *bismillāh thulth* stílusban, a szöveg többi része pedig *nasta'liq* stílusban íródott.

A második, ugyancsak négyszögletű pecsét szövege az alábbi: „Isten nevében. Az isteni kegyelem megnyilvánulása Nādir, 1736” (*bismillāh mazhar-i lutf-i ilāhī nādir ast 1148*),⁵⁰ vagyis Nādir Shāh a hatalomra kerülését isteni kegynek tulajdonítja és ebből kifolyólag uralkodása isteni legitimitációt élvez.

A harmadik, az iráni oklevéltanban „könnyecsepp” alakúnak nevezett pecsétben az oroszlan és a nap (*shīr wa kh^wurshīd*) szimbóluma társul az „Isten nevében. A hatalom Istené, 1745” (*bismillāh al-mulk lillāh 1158*) felirattal.⁵¹ Nādir használja először ezt a jelképet uralkodói pecséten, majd őt követően Muḥammad Shāh Qājār (1834–1848) idején tűnik fel újra.⁵² Nādir Shāh egyik rendeletén kétszer is szerepel ez a pecsét,⁵³ azonban ennek okát nem tudtam kideríteni.

⁴⁸ RASHTIYĀNĪ 2015:25–27.

⁴⁹ RASHTIYĀNĪ 2015:50–52.

⁵⁰ LĪ'ŪN MĪNĀSIYĀN (Sh. 1348/1969), Farāmīn-i mawjūd dar mūza-yi Julfā. *Hunar wa mardum* 84. 14–19. 16.

⁵¹ GARTHWAITE 1983:16–20.

⁵² QĀ'IM-MAQĀMĪ 1969:275–277. Az oroszlan és nap szimbóluma hosszú múltra tekint vissza Iránban mind a heraldika, a vexillológia, a numizmatika és az iparművészet területén. I. 'Abbās idejére vált Perzsia jelképévé és az 1979-es iráni iszlám forradalomig kisebb-nagyobb megszakításokkal Irán dinasztikus és nemzeti szimbóluma volt (Shapur SHAHBAZI (2012), *Flags i. Of Persia*. In *Encyclopaedia Iranica*, online edition (<http://www.iranicaonline.org/articles/flags-i>), utolsó leoltás 2018. 11. 30.).

⁵³ Muḥammad 'Alī KARĪMZĀDA-YI TABRĪZĪ (Sh. 1349/1970), Chand farmān-i tārikhī. *Barrasī-hā-yi tārikhī* 5, 5. 179–191. 187.

A negyedik pedig egy körte alakú pecsét „Isten nevében. Az uralom Istené” (*bismillāh al-ḥukm lillāh*) felirattal egy stilizált pávában.⁵⁴

A Szafavida-korszakkal ellentétben, amikor bizonyos dokumentum típusokra meghatározott pecsétnek kellett kerülnie,⁵⁵ Nādir Shāh rendeleteinél ehhez hasonló rendszer nem látható. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy a négyszögletű pecsét kizárólag a petíciókra adott válaszoknál volt használatban, de nem minden kérvény volt ezzel a típussal lepecsételve és 1743 után nem találkozunk többet ezzel a pecséttel. Ezzel szemben a „koronás” és a könnycsepp alakú pecsét vegyesen, különböző típusú dokumentumokon is megjelenik. Az előbbi túlsúlya jelentős, Nādir Shāh 91 koronázás utáni rendeletéből 59-en ez a pecsét látható. Az utóbbi – mint a dátum (1158/1745) is jelzi – Nādir Shāh uralkodásának vége felé jelent meg és minden bizonynyal felváltotta a koronás pecsétet, ugyanis 1745 után nem maradt ránk olyan dokumentum, amelyen ne a könnycsepp alakú pecsét lenne. A körte alakú pecsét funkcióját nem ismerjük, mert mindössze egyetlen egy datálatlan dokumentumon fordul elő.

A dokumentumok hátulja tartalmazza a kancellária és a pénzügyi kamara hivatalnokainak pecsétjeit és jegyzeteit. A publikált oklevelekről készült képek alapján kevésbé lehetséges ezt a részt megvizsgálni, ezért elsősorban két publikálatlan dokumentum alapján tettem megfigyeléseket a hátoldalon található elemekkel kapcsolatban. Az egyik oklevél egy petícióra adott válasz,⁵⁶ amelynek hátulján egyedül a kérvényező pecsétje szerepel.⁵⁷ Ez arra utal, hogy nem volt pénzügyi vetülete a rendeletnek, amelyet *arqām-i bayāzīn*nak hívták. A másik dokumentum egy kormányzónak írott *raqam*,⁵⁸ amelynek hátulján számos pecsét és jegyzet megtalálható arra vonatkozóan, hogy ki írta a rendeletet és a bevezetőformulát, amely pénzügyi regiszterekbe került bejegyzésre a rendelet, valamint amely magasrangú hivatalnokok és kormányzók hagyták jóvá és láttamozták az oklevelet. Az oklevelek hátulján található pecsétek és láttamozások száma alapján általánosságban megállapítható, hogy a Szafavida-kori adminisztráció összetettebb volt és Nādir Shāh idején az államigazgatás szerényebb formában működött tovább.

⁵⁴ Ḥusayn DĀWUDĪ (Sh. 1348/1969), Asnād-i khānādān-i kalāntārī-yi sīstān. *Barrashtā-yi tā-rīkhī* 4, 5-6. 1–34. 15–16, 32.

⁵⁵ MĪRZĀ SAMĪĀ 1943:201–203.; BUSSE 1959:47–58.

⁵⁶ 122908 (Sh. 1145/1733) dokumentum (Āstān-i Quds-i Rażawī).

⁵⁷ A petícióra adott válasz másik formája: nem a kérvény fölé kerül a rendelet, hanem külön papírra. Ebben az esetben csak az oklevél szövegéből derül ki, hogy a dekrétum megszületését egy beadvány előzte meg.

⁵⁸ 110356 (Sh. 1159/1746) dokumentum (Āstān-i Quds-i Rażawī).

Formulárium⁵⁹

Protocol

INVOCATIO

Számos változat előfordul, mint a *huwa*, a *basmala*, vagy a *khayr al-asmā'*. Egyetlen dokumentumon látható az invocatio vörös tintával írva,⁶⁰ az összes többi esetben fekete tintával írták. A Szafavida-korban az *invocatiot* a *devotio* követte, azonban ez Nādir Shāh rendeleteiben nem található meg.

BEVEZETŐFORMULA

Megkoronázása előtt Nādir Shāh először a Szafavida-kori tartományi kormányzók bevezetőformuláját követi: „magasztos parancs került kiadásra” (*ḥukm-i 'ālī shud*),⁶¹ azonban 1733 júniusától a bevezetőformula szövege az uralkodói és tartományi kormányzói formula összeolvadása lett: „magasztos rendelet került kiadásra” (*farmān-i 'ālī shud*), tehát a „parancs” (*ḥukm*) helyett a „rendelet” (*farmān*) kifejezés került használatba. Ez a bevezetőformula tökéletesen tükrözte Nādir hatalmi pozícióját: nem teljesen király, de több, mint egy kormányzó. A koronázás után szinte kizárólag a „uralkodói rendelet került kiadásra” (*farmān-i humāyūn shud*) szövegű Szafavida-kori *ḥukm* és *parwāncha* típusú iratok uralkodói bevezetőformuláját használta, habár a Szafavida-korban a *raqam* bevezetőformulájának szövege minden esetben „Az egész világ által betartott parancs került kihirdetésre” (*ḥukm-i jahānmuṭā' shud*) volt.⁶² A bevezetőformulát szinte mindig egy vallási mottó kíséri, amely az ezt megelőző korszakokban nem volt jellemző. Többségében „A Mindenható Istennél keresek menedéket, kinek nagysága páratlan” (*a'ūdḥ billāh ta'ālā sha'nuhu al-'azīz*) és „A Mindenható Isten segedelmével” (*bi-'awn Allāh ta'ālā*) formulák különböző variáció voltak használatban.

Nādir Shāh minden rendeletén a bevezetőformulák külsőre az oszmán török szultán *tuḡhrāj*jaihoz hasonlóak, vagyis nagyon díszes, elnyújtott violinkulcs betűk jellemzik. Egyetlen olyan bevezetőformulát találtam, amely

⁵⁹ A modern kor előtti Irán kancelláriáiban a szöveg felépítése nem volt az európaihoz hasonló mértékben következetes és kötött. A középkori és kora újkori európai formulárium alkalmazása a perzsa diplomatikára bizonyos esetekben megkérdőjelezhető, mindazonáltal a tanulmányban a Heribert BUSSE (1959:29–41) által felvázolt formulárium követését tartottam célszerűnek, kisebb-nagyobb eltérésekkel.

⁶⁰ DĀWUDĪ 1969:15–16, 32.

⁶¹ NĀDIR MĪRZĀ QĀJĀR (SH. 1324/1945), *Tārīkh wa juḡhrāfi-yi dār al-saltāna-yi tabriz*. Teherán: Iqbāl (litográfia). 258–259.; Kalīmallāh TAWAHHUDĪ (Sh. 1384/2005), *Nādir-i šāhibqirān*. Sanandaj, Nashr-i Zhiyār. 993.

⁶² BUSSE 1961:230.

az egyszerű Szafavida-kori mintát követi,⁶³ azaz könnyen olvasható és nincs vallási rész bennük. azonban a túlnyomó többség olvashatatlan.⁶⁴

Corpus

PROMULGATIO

A *corpus* a *promulgatio*val kezdődik, az *arenga* ekkoriban nincs használatban. Az *ānki* szóval kezdődik és a *bidānad/bidānand ki* szavakkal ér véget. A *promulgatio* a címzett nevét tartalmazza, az érintett személy rangját és pozícióját jelölő tiszteletbeli jelzők és tulajdonságok felsorolásával kezdve. A Szafavida-korszakban ezek hosszabbak és részletesebbek voltak ugyan, de a tartalom többé-kevésbé ugyanaz maradt. Például a grúziai Kartli kormányzójának (*wālī*) *promulgatio*ja Nādir Shāh egyik oklevelében az alábbi: „A hatalmas kormányzók magas rangú pillére, Ṭahmūras Khān, Kartli kormányzója” (*‘ālījāh-i ‘umdat al-wulāt al-‘azzām ṭahmūras khān wālī-yi gurjistān-i kārtīl*),⁶⁵ míg a Szafavida Sultān Ḥusayn (1694–1722) idején a következő: „A királyság és az uralkodás menedéke, a káprázatos és dicsőséges, a körültekintő és vitéz, a hatalmas uralkodók magas rangú leszármazottja, a királyság, uralkodás, nagyszerűség, dicsőség, méltóság és jó szerencse dísze, Naẓar ‘Alī Khān, Kartli kormányzója” (*salṭanat wa iyālat panāh ḥishmat wa jalālat dastgāh shihāmat wa basālat intibāh ‘ālījāh-i salālat al-salātīn al-‘azzām zaynan li-’l-salṭana wa al-iyāla wa al-ḥishma wa al-jalāla wa al-shawka wa al-iqbāl naẓar ‘alī khān wālī-yi gurjistān-i kārtīl*).⁶⁶

A címzett megnevezése után esetenként előfordul egy rövid megjegyzés, miszerint az illető az uralkodó támogatását élvezi. 1734 és 1736 között (vagyis még Nādir Shāh megkoronázása előtt) legtöbbször ehhez hasonló formában: „megnyugtatta és támogatva a magasztos és mindent átfogó elme figyelmé által” (*ba tawajjuh-i khāṭir-i khaṭīr-i ‘ālī mustaẓhar wa mustamāl būda*).⁶⁷ Azonban a koronázást követően megváltozik a szóhasználat és olyan elemek kerülnek elő ebben a részben, mint a „királyi könyörület” (*shafaqat-i shāhāna*), az „uralkodói égisz alatt” (*tawajjuhāt-i khadīwāna*), a „fejedelmi kegyességek” (*alṭāf-i mulūkāna*), vagy a „korlátlan úri irgalom” (*marḥamat az ḥadd-i afzūn-i khusrawāna*), amelyek már mind Nādir

⁶³ Muḥsin MUFĀKHĀM (Sh. 1346/1968), *Asnād wa mukātabāt-i tārikhī. Barrasīhā-yi tārikhī* 2, 5. 151–163. 159.

⁶⁴ A Qājār-korszakban ugyancsak ez a stílus lesz a jellemző.

⁶⁵ RASHTIYĀNĪ 2015:140–141.

⁶⁶ Vladimir Sardionovich PUTURIDZE (1977), *Persidskie istoricheskie dokumenty v knigokhranilishchakh Gruzii. Kniga 1, vypusk 4*. Tbilisi. 102–103.

⁶⁷ RASHTIYĀNĪ 2015:25–27.

Shāh uralkodói státuszát tükrözik. 1739-től megjelenik az „Isten árnyéka” (*zill-i allāh*) királyi cím, amely a *shāh* isteni legitimitációját erősítette és újjátásnak tekinthető a megelőző korszakhoz képest. Az uralkodói rendeletek többsége ebben a formában kezdődik, de természetesen vannak kivételek.⁶⁸

NARRATIO

A rendelet megszületését megelőző körülmények ismertetése a *narratio*, amely általában a *chūn* vagy a *chūn dar īn waqt* kifejezéssel kezdődik. Egyes dokumentumoknál előfordul, hogy a bevezetőformula után egyből a *narratio* következik.⁶⁹ *Insertio* nem található Nādir Shāh rendeleteiben, csak egy kérvényre vagy rendeletre történő utalás.

DISPOSITIO

Az uralkodó akaratából született döntés szövege. A *dispositio*t a *bāyad ki, banā bar īn, arzānī dāshtīm ki, muqarrar farmūdīm ki* kifejezések vezetnek be. Pénzügyi dokumentumokban előfordul, hogy a bevezetőformula után egyből a *dispositio* jön.⁷⁰

ADHORTATIO

Az *adhortatio* a kötelezettségekre és az adott rendelet végrehajtására vonatkozó utasítás alkotja. Elsősorban a kinevezési pátensek jellemzője, hogy a kinevezett személy kötelességeinek felsorolása többnyire egy általános formulát követ: jól bánni a lakossággal, adó beszédese, a termény mennyiségének növelése, a tartomány virágzásának biztosítása és a bűnözők bebörtönzése. Mivel a kinevezett személynek nem volt joga eltulajdonítani semmit a *shāh* engedélye nélkül, ezért minden kormányzó vagy *kalāntar* kinevezésében megtalálható, hogy „napról napra a tündöklő nap ragyogásának jelenlétében adjon tanúbizonyságot jó szolgálatáról és ne hanyagolja és mulassza el az őszinteség és hűség apró részleteit” (*rūz ba rūz bar husn-i khidmat-i*

⁶⁸ T. M. MUSƏVI (1977), *Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdilli sənədlər (XVIXVIII əsrlər)*. Bakı, Elm.149–150.; MUFƏKHKHAM 1968:159.; Hasan SHAHRISTĀNĪ (Sh. 1381/2002), *Jilvahā-yi hunar-i īrānī dar asnād-i millī*. Teherán, Sāzmān-i asnād-i millī. 54.; RASHTIYĀNĪ 2015:41–42, 53–56, 61–64, 96–101, 120, 132–135, 140–141, 148–149.; HUSAYN MUDARRISĪ-ṬABĀTABĀTĪ (Shsh. 2535/1976), *Turbat-i Pākān. Āsār wa bināhā-yi qadīm-i mahdūda-yi kunūnī-yi dār al-mu'minīn-i Qum I*. Qum. I/383.; AFŠHĀR 1982:404–405.; Makar KHUBUA (1949), *Persidskie firmany i ukazy Muzeia Gruzii I*. Tbilisi. 76–78.; GARTHWAITE 1983:16–33.; DĀWUDĪ 1969:15–16, 32.

⁶⁹ NĀDIR MĪRZĀ QĀJĀR 1945:256–258.; MUFƏKHKHAM 1968:159.; MUSƏVI 1977:149–150.; RASHTIYĀNĪ 2015:50–52, 89–91, 104–109, 113–114, 120, 140–141.

⁷⁰ RASHTIYĀNĪ 2015:41–42, 61–64, 96–101, 132–135, 142–145, 148–149.; SHAHRISTĀNĪ 2002:54.; MUDARRISĪ-ṬABĀTABĀTĪ 1976:I/383.; NĀDIR MĪRZĀ QĀJĀR 1945:256.; AFŠHĀR 1982:404–405.; GARTHWAITE 1983:16–20, 28–33.; DĀWUDĪ 1969:15–16, 32.

kh^wud rā bar pīshgāh-i ra'y-i āftāb zāhir sāzad wa daqīqa az daqāyiq-i ikhlāṣ wa nīkūkhidmatī rā fawt wa furūguzāsh t nanamāyad).⁷¹

Az *adhortatio* tartalmazhat utasítást arra, hogy egy meghatározott tartomány hivatalnokai az újonnan kinevezett tisztségviselő felé szolgálatkészséget kell tanúsítaniuk, melyből kiderül a pozíciók helye a hierarchikus rendben: „Grúzia magas rangú főparancsnoka, helyettese, adminisztrátora és adószedői az előbb említett [személyt] Qaşba urának elismerik. [...] Az említett lakóhely *kadkhudāi*, parasztjai, lakosai és városlakói a fentebb említettek szerint kinevezettnek tekintik és engedelmeskednek neki” (*‘ālījāh-i amīr al-umarā’ al-‘azzām wa wakīl wa wazīr wa ‘ummāl-i ulkā-yi gurjstān mushār ilayhi rā malik-i qaṣba-yi mazbūra dānasta [...] kadkhudāyān wa ra‘āyā wa ‘umūm-i sakana wa mutawattīnīn-i maḥall-i mazbūr ḥasb al-maṣūūr muqarrar dānasta wa az sukhan wa ṣalāh-i ū bīrūn narawand*).⁷²

Ha az oklevél rendelkezik pénzügyi tartalommal, akkor az *adhortatio* végén található a *mustawfī*knak (és egyes esetekben a *lashkar-nawī*seknek) adott parancs. Az uralkodó felszólítja őket a *raqam* regisztrálására és az annak való engedelmeskedésre, amelynek megfogalmazásában mindössze kisebb-nagyobb stilisztikai eltérések találhatóak. Például: „A Legfőbb Dīwān tiszteletreméltó és méltóságos *mustawfī* jegyezzék fel a legszentebb *raqam* másolatát a hatályos jogi dokumentumok regiszterébe és tekintsék magukra nézve kötelezőnek” (*mustawfīyān ‘azzām wa kirām-i dīwān-i a ‘lā ṣūrat-i raqam-i aqdas rā dar dafātīr-i khulūd sabt namāyand wa dar ‘uhda shināsand*),⁷³ vagy „A *mustawfī al-mamālik* és a tiszteletreméltó és méltóságos *mustawfī* az áldott *raqam* tartalmát a hatályos jogi dokumentumok regiszterébe feljegyezve a módosítás hasonlatosságaitól tartózkodjanak és tekintsék magukra nézve kötelezőnek” (*mustawfī al-mamālik wa mustawfīyān ‘azzām wa kirām sharḥ-i raqam-i mubārak rā dar dafātīr-i khulūd sabt namūda az mashābih-i taghyīr maṣūn dānand wa dar ‘uhda shināsand*).⁷⁴

Az *adhortatio* tartalmazhat felszólítást az állam fennmaradásáért való imádkozásra, azonban ez csak egy dokumentumban található meg.⁷⁵

SANCTIO

A *corpus* tartalmazhat *sanctiot* is, amelyben megfogalmazásra kerül, hogy a parancs végrehajtásának megsértése Isten és a *shāh* haragját váltja ki,⁷⁶

⁷¹ RASHTIYĀNĪ 2015:50–52.

⁷² RASHTIYĀNĪ 2015:61–64.

⁷³ RASHTIYĀNĪ 2015:120.

⁷⁴ NĀDIR MĪRZĀ QĀJĀR 1945:256.

⁷⁵ SULĀN AL-QURRĀT 1957:504–506.

⁷⁶ Muḥammad ḤUSAYN QUDDŪSĪ (Sh. 1339/1960), *Nādirnāma*. Mashhad, Chāpkhāna-yi Khurāsān. 540–542.; MAKĀTĪB-I NĀDIRĪ (Sh. 1308/1929), *Armaghān* 102, 103. 133–138. 133–136.

vagyis mind az evilági (temporalis), mind a természetfeletti (spiritualis) büntetés kilátásba van helyezve.

A Szafavida-kori rendeletekre jellemző *corroboratio* nem található meg Nādir Shāh okleveleiben.

Eschatocol

DATATIO

Fontos változás a Szafavida-korszakhoz képest, hogy néha az év és a hónap mellett a nap is megjelenik numerikus formában.⁷⁷

APPRECIATIO

A megelőző periódussal ellentétben Nādir Shāh rendeleteiben nem található meg az *apprecatio*.

Konklúzió

A rendeletek többsége az adminisztratív és pénzügyi kategóriába sorolható, de találhatóak a vallási közösségek, elsősorban az örmény keresztények számára kiállított rendeletek, valamint a katonai csapatok ellátásával, a tartományok biztonságának őrzésével és a törzsi felkelések megakadályozásával kapcsolatos oklevelek is. A rendeletek széles témaköréből az következne, hogy minden egyes oklevél megírása annak témája szerint más és más szabályokkal és előírásokkal rendelkezett, a Szafavida-korszakhoz hasonlóan. Azonban Nādir Shāh uralkodása alatt adminisztratív szempontból a rendeletek között tematikus alapon nem tettek különbséget, és egyetlen típusra, a *raqamra* csökkent az oklevélkiállítás.

A *raqam* jelentős formai változtatásokon esik át a megelőző korszakhoz képest. A legmeghatározóbb módosításokon a bevezetőformula és a pecsétek esnek át. Nādir Shāh a trónra kerülése előtt egy ideig a tartományi kormányzók bevezetőformuláját, majd az uralkodói és kormányzói bevezetőformula hibrid formáját használta. Ez kiegészült az újításnak tekinthető vallási mottóval is. A bevezetőformula a korábbiakhoz képest egy rendkívül bonyolult, szinte olvashatatlan formát vett fel. A koronázás után sem került újra gyakorlatba a Szafavida-kori *raqam* kötött bevezetőformulája, „Az egész világ által betartott parancs került kihirdetésre” (*ḥukm-i jahānmuṭā' shud*). Helyette egy másik Szafavida-kori irattípus bevezetőformulája, az „uralkodói rendelet került kiadásra” (*farmān-i humāyūn shud*) jön haszná-

⁷⁷ DĀWUDĪ 1969:14–15.; RASHTIYĀNĪ 2015:25–27.; MUFAKHKHAM 1968:159.

latba, a már említett vallási mottóval kiegészülve. Megkoronázása után a pecsét felkerül a dokumentum tetejére, azonban a pecsétek használatában nem fedezhető fel rendszer.

Nādir Shāh okleveleiben az isteni legitimációt erősítő elemek száma a bevezetőformulákban, a pecsétekben és a *corpus*ban figyelemre méltó mértékben megnövekedett. A rendeletek szövegének felépítésében és nyelvi stílusában nem történt hangsúlyos változás a korábbi korszakhoz képest. Ezzel ellentétben az oklevelek díszítése és dekorációja teljes mértékben eltűnt. Mindezek alapján elmondható, hogy Nādir Shāh idején a Szafavida-kori kancelláriai gyakorlat egy egyszerűsített formája élt tovább.